

PEST-BUDA – AZ EGYETEMES SZERBSÉG KULTÚRKÖZPONTJA

A százötven éves török uralom idején a lakosság száma Magyarországon erősen csökkent. A felszabadítás után a 17. sz. végétől, mint köztudott, mind több idegen telepedett le az ország területén. Elsősorban német anyanyelvűek jöttek nagy számban, s ekkor Pest–Buda is többé-kevésbé német jellegű város lett. Ezt a körülményt a kulturális élet egyes jelenségei is tükrözik, mint pl. az állandó német színház létesítése Pesten 1812-ben. Az Egyetemi Nyomda kiadványainak nyelvi megoszlása is ezt a helyzetet jelzi: 1778 és 1803 között 784 latin, 192 magyar, 295 német és 118 szerb; 1804-től 1824-ig 415 latin, 236 magyar, 257 német és 241 szerb; 1825 és 1849 között 524 latin, 951 magyar, 372 német és 312 szerb kiadvány került ki a budai nyomda sajtója alól.¹ Csak a múlt század második negyedétől adtak ki több magyar könyvet, mint németet és latint. A jelzett időszakban szerb kiadványok is elég szép számmal jelentek meg. Erről a körülményről később bővebben lesz szó.

Bár Pest–Buda lakóinak túlnyomó része német anyanyelvű volt, a magyar kultúra és irodalom már a 18. sz.-ban itt is bontogatta szárnyait, s a 19. sz. első évtizedeiben a magyar szellem mindjobban érezte hatását az egyetemen, az iskolákban, a szerkesztőségekben, valamint a nemesi és polgári körökben is. Mindjobban előtérbe került a magyar nemzeti függetlenség, a társadalmi, kulturális haladás követelése, mely az irodalmi élet páratlan felvirágzásához is vezetett, s ennek eredményeképpen Pest–Buda nemsokára az ország szellemi, irodalmi központjává nőtte ki magát. A fejlődés kézzelfogható eredménye a Magyar Tudományos Akadémia (1825) és a Nemzeti Színház (1837) megalapítása.

A magyarországi török uralom után nemcsak a németek telepedtek le az országban, hanem más népek fiait is: szlovákok, horvátok, románok és szerbek. E népek egyes rétegei Pest–Budán éltek, és szellemi fejlődésükben tükröződik a magyar reformkor dinamikája. Látva a magyar nemzeti öntudat erősödését, a magyar kultúra és irodalom előrehaladását a többi itt élő nép élenjáró reprezentánsai is hasonló eredmények elérésére törekedtek. Így lett Pest–Buda egy időben több nemzet szellemi és nemzeti mozgalmának színhelye. Mindnyájuk előtt a szent cél: saját nemzetének, népének öntudatosodása, kulturális felemelkedése lebegett.

Ján Kollár (1793–1852) a szláv kölcsönösség-elmélet atyja, pesti evangélikus lelkészként önálló szlovák egyházközséget és iskolát létesített, s minden erejével népe irodalmának, kultúrájának felemelkedésén dolgozott. *Martin Hamuljak* (1789–1859) 1834-ben szlovák irodalmi egyesületet alapított Budán és kiadta a *Zora* (Hajnal) c. almanachot, melyet más szlovák kiadványokhoz hasonlóan az Egyetemi Nyomdában nyomtak.

Az egykori horvát lakosság emlékét még ma is őrzi a budai Horvát utca neve. Távolabbi vidékekről is jöttek horvát ifjak, hogy Pest–Budán végezzék tanulmányaikat. A 18. sz. legismertebb, legolvasottabb írója *Andrija Kačić Miošić* szerzetesként éveket töl-

tött el a budai ferences kolostorban. Ugyanitt élt hosszú ideig *Matija Petar Katančić* – *Katancsich Mátyás Péter* (1750–1825) tudós és költő, a régészet és éremtan professzora a pesti egyetemen, az Egyetemi Könyvtár őre, aki latin, horvát és magyar nyelven írt verseket, s a horvát irodalomtörténetben figyelmet érdemlő helyet vívott ki magának. A pesti teológián is sok horvát fiatalember tanult, így pl. *Tito Brezovački* (1757–1805) költő és drámaíró, a felvilágosodás eszméinek híve. Ő az első, aki eredeti vígjátékokat írt kaj-horvát nyelven. Egyes darabjait még ma is előadják. A 19. sz. első felének legjelentősebb horvát egyénisége *Ljudevit Gaj* (1809–1872) egy ideig a pesti Jogi Karon végezte tanulmányait. Itt lett Ján Kollár hatására a szláv kölcsönösség-elmélet követője, s munkásságát a horvátok kulturális egyesítésének és a délszláv egység megteremtésének szentelte. Az általa elindított mozgalom illirizmus néven vált ismertté. A délszláv egység nem valósult ugyan meg Gaj életében, de ő döntő eredményeket ért el az egységes horvát irodalmi nyelv és helyesírás kialakításában. Alapvető műve *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja* (A horvát-szláv helyesírás rövid alapvetése) az Egyetemi Nyomdában látott napvilágot 1830-ban.

A román kulturális múlt kiemelkedő egyéniségei *Samuil Micu-Klein*, *Gheorghe Sincai* és *Petru Maior* is több éven át tevékenykedtek népük szellemi felemelkedésén Pest–Budán mint az Egyetemi Nyomda lektorai, korrektorai.

A szerbek kulturális előrehaladásában, irodalmi fejlődésében Pest–Budának még jelentősebb szerepe volt, mint az eddig említett népek esetében.

Szerbek ugyan már a török uralom előtt és a török fennhatóság alatt is éltek Magyarország területén, számuk azonban az 1690-es "nagy bevándorlás" alkalmával lényegesen megnőtt, amikor Arsenije Čarnojević ipeki (peći) patriárka vezetésével kb. 40 000 család telepedett le az ország különböző részein. "A 17. sz. végén és a 18. sz. első felében zajló osztrák–török háborúk következményeként került sor a szerbek elvándorlására Délmagyarországra és az új kulturális élet ébredésére, mert népünk ilyen módon került kapcsolatba az európai fejlődéssel" – írja *Stojan Novaković* (1842–1915)² korszakának kiemelkedő tudós egyénisége, aki tudósként és politikusként (többször volt miniszter Szerbiában) nagyon sokat tett hazája műveltségének előrehaladása érdekében. Éppen a két dunaparti város, Pest és Buda volt a legalkalmasabb arra, hogy a szerbek közelebbi kapcsolatba kerüljenek a nyugat- illetve középeurópai kultúrával, s így itt – soknemzetiségű környezetben – keletkezett és fejlődött az újabbkori szerb irodalom és kultúra. "Amennyi szellemi élet volt a szerb nemzetnél, az annál a néhány százezer menekültnél volt található, akik Délmagyarország puszta síkságain telepedtek le. Itt a szerbek új kulturális életet kezdtek élni és vagy százötven éven keresztül itt gondolkoztak és írtak az egész szerb nemzet számára" – vallotta *Jovan Skerlić* (1877–1914)³, a még ma is nagyrabecsült szerb irodalomtörténész. A magyarországi szerbek kulturális központja – ami akkor az egyetemes szerbség szellemi központját is jelentette – egészen 1848-ig Pest és Buda volt.

A török uralom után tehát mind az országban, mind Pest–Budán megnőtt a szerb lakosok száma. Ebben az időszakban számukra Magyarországon az anyagi és kulturális fejlődés körülményei kedvezőbbek voltak, mint az anyaországban, ahol a törökök elleni sikeres felszabadítási harcok vagy 120 évvel később kezdődtek és tovább is tartottak,

mint nálunk. A szerbek a magyarországi településeken a görögkeleti szerb egyházközségek keretein belül saját életmódjukat folytatták és megtartották régi szokásaikat. Ez természetesen a budai Tabánra is vonatkozik, ahol még a közigazgatás is saját kezükben volt, a Bécestől szerzett privilégiumok alapján saját tanácsuk, bírójuk és esküdteik voltak. Bizonyos előjogokat a pesti szerbek is élveztek. Mind a budai, mind a pesti városi tanácsban a szerbek érdekeit egy-egy szenátor (Ratsherr) képviselte. Ezek közül legismertebb *Jovan Muškatirović* pesti tanácsnok, a szerb felvilágosodás kiemelkedő egyénisége, aki műveit szerb, latin és magyar nyelven írta. Magyar nyelven megjelent kis könyvét *Rövid gondolatok azon módok eránt, mellyek szerént kedves magyar hazánkat jó féle hússal, és hallal állandóan lehetne segíteni; s a' húsnak fogyatkozását, következőképen a' bétsuszott drágaságot, el-távoztatni* (1804) a budapesti Agroinform 1973-ban ismét megjelentette fénynyomással készült kiadványként.

A pest-budai szerbek a gazdasági életben játszottak jelentős szerepet. Egyes budai szerb céhek jogait már a 17. sz. végétől hagyták jóvá; tekintélyes számú szerb mesterről és kereskedőről tesz tanuságot egy 1719-ből fennmaradt irat.⁴

A tevékeny, életreláló szerb polgárság iskolákat is létesített. A budai tabáni szerb egyházközség pl. 1746-ban olyan iskolai rendtartást vezetett be, mely teljesen összhangban volt a kor pedagógiai elveivel.⁵ A tanulólétszám a budai szerb iskolában a 18. sz.-ban 60 körül mozgott. (Adataink vannak az 1730., 1734. és 1770. évre.⁶) Ez a szám később csökkent, egy az 1822. évből eredő adat szerint ezt az iskolát összesen 40 tanuló látogatta.⁷ A pesti szerb iskolának 1770-es és 1827-es adatok szerint kb. 30 tanulója volt.⁸ Az egyik pesti tanító a szerb kultúrtörténet ismert alakja: *Luka Milovanov*, aki érdemeket szerzett a szerb nyelvi megújulási mozgalomban.

A kedvező anyagi és kulturális körülmények a szerbek társadalmi életének fejlődését is elősegítették Pest–Budán. *Sava Tekelija* (Tököly Sabbas) (1761–1842) önéletrajzában írja, hogy 1786-ban farsangkor naponta rendeztek egy-egy szerb bált Budán vagy Pesten.⁹ A pesti szerbek egy népünnepélyéről is van tudomásunk: a múlt század első évtizedeiben az Orczy-kertben jöttek össze Illés napján a bő- és tiszta vizű Illés kútnál és itt szórakoztak, vigadtak.¹⁰

"...Belgrád osztrák fennhatóság alá kerüléséig (1718), valóban Buda volt az első szerblakta városok között — ahogyan ezt elődeink is kiemelték — mely nemcsak saját, hanem az egész szerb nemzet gondjait magára vállalta" — írja Dušan J. Popović ismert történész a *Srbi u Budimu. Od 1690 do 1740.* (Szerbek Budán. 1690-től 1740-ig.) (Beograd 1952. 10.) c. alapvető művében.

Milorad Pavić korunk jeles szerb irodalomtörténésze szerint is Buda volt a 18. sz.-ban a legnagyobb szerb település.¹¹ Ennek ellenére nem sokat tudunk e korszak budai szerb kulturális életéről. Néhány rendelkezésre álló adatból arra következtethetünk, hogy már ekkor is elég eleven volt a szerb szellemi élet ősi városunkban. Budai lakos volt pl. *Jovan Damjanović*, aki 1728-ban zarándokutatót tett Jeruzsálembe, s erről a nem mindennapi eseményről egy önéletrajzi elemekkel gazdagított útleírásban számolt be.¹² Budán született 1776-ban *Mihailo Živković* ikonfestő, aki — miután befejezte bécsi tanul-

mányait – műtermét szülővárosában rendezte be és csakhamar számos ikont festett a budai, pesti, szentendrei, székesfehérvári szerb polgárok számára. Művészi tevékenységének sikerét bizonyítja az a tény, hogy 1802-ben rábízták a szentendrei Angyali Üdvözlét (Blagoveštenska) templom ikonosztazionjának festését. Később még a balassagyarmati pravoszláv templom ikonosztázát készítette el. *Dinko Davidov* jelenkori ismert szerb művészettörténész a gazdagon illusztrált gyönyörű kiállítású *Ikone srpskih crkava u Madjarskoj* (A magyarországi szerb templomok ikonjai) c. könyvében *Mihailo Živković*-ről ezeket írja: “. . . a budai szerb festő vallási kompozíciói, mind a szentendrei Angyali Üdvözlét templomban, mind a Szent Miklós templomban Balassagyarmaton az új szerb művészet értékes és el nem hanyagolható alkotásai. . .”¹³

“A budai szerbek a magyarok között fővárosukban éltek, legközelebb Bécshez, a szerbek közül elsőnek tanultak meg magyarul és németül, elsőként érezték saját bőrükön a 'hatalmon lévők' módszereit, de a szerbek közül kétségtelenül a legműveltebbek és leggazdagabbak voltak, s elsőként sikerült nekik polgárjogot nyerni. . .” – írja *Dušan J. Popović*.¹⁴ Gazdagodásban, kulturális előrehaladásban a többi város szerb polgárai sem maradtak el és csakhamar polgárjogot nyertek Pesten, Szentendrén és máshol is.

Míg Szerbiában a lakosság a török uralom alatt sínylődött, “. . . Pesten és Budán mindig teljesen otthon érezték magukat, felépítették templomaikat, kiadták újságjaikat és könyveiket, megalapították a Matica srpskát (Szerb Maticát) . . .” – írja a fent említett *Dinko Davidov*.¹⁵ A Magyarországon élő szerbek a 18. sz.-ban és a 19. sz. első évtizedeiben valójában hazájuknak tekintették az országot. Ennek alátámasztására talán elég még egy példa. A már említett Sava Tekelija (akiről még bővebben is lesz szó) visszatérve oroszországi útjáról, a hazai földre való megérkezését önéletrajzában így írja le: “Új helyen, a piacon örültem, hogy hazámba érkeztem: itt a piacon fehér kenyér, szalonna, sütemény és más egyéb volt, s elgondoltam: áldott az én országom.”¹⁶

A magyarországi szerbek között, főleg a városiakok körében a mindig meglévő erős szerb nemzeti öntudat mellett a Magyarország iránti hazafias érzés is kifejlődött. Ez tükröződik *Jovan Muškatirović*, *Milovan Vidaković* és más írók műveiben. Tulajdonképpen *Vitkovics Mihály* is ide sorolható.

Milovan Vidaković (1770–1841) kiemelkedő alakja a szerb irodalomtörténetnek. Kalandos, szentimentális regényeivel nagy érdemeket szerzett a szerb olvasóközönség megteremtésében. Ő ugyan még Szerbiában született, de szüleivel együtt már gyermekkorában Magyarországra került, és itt teljesen meghonosodott. Életének utolsó éveiben Pesten élt, úgy tudjuk, a Szerb utcában lakott. 1837-ben szerb nyelvű ódával köszöntötte Nemzeti Színházunk megnyitását. A *Pohvala Madjarskom teatru* (Dícséret a Magyar Színháznak) c. költeményében kiemeli, hogy az ünnepi esemény, a színház kapuinak megnyitása minden magyarországi lakós ünnepe, dicsősége. Hiszen mindenki, aki Magyarországon él, “ungar”, vagyis “hungarus”, legyen magyar, német vagy szláv, mert “a haza fia, bárhol is született”. A versben megfogalmazott gondolatok világosan jelzik az akkori kor felfogását a hazáról, nemzetről, nemzetiségről. Ez az az időszak, amikor Magyarországon sokan voltak önérzetes szerbek, szlovákok, vagy németek és ugyanakkor kiváló

magyar hazafiak is. A legismertebb ilyen személyiség kétségtelenül *Vitkovics Mihály*, akinek nevéhez mind a magyar, mind a szerb irodalomtörténetben jelentős művek kapcsolódnak.

A Nemzeti Színház megalapítása, tudjuk, nagyjelentőségű esemény volt az ország és Pest életében. A dicsőségben és örömben, úgy tűnik, a többi itt élő nép fiai is osztoztak. Az állandó pesti magyar színház létrehozásában valószínűleg a német kultúra túlsúlyának megszüntetését vélték felfedezni, és ez a körülmény reményt kelthetett bennük, hogy tágabb lehetőségek nyílnak majd saját szellemi életük fejlesztésére is.

Pest–Budán, ahol több nemzet képviselői munkálkodtak kulturális és nemzeti fel-emelkedésükön, kedvező légkör uralkodott a fejlődésre, az előrehaladásra, s a szerbek éltek az adott lehetőségekkel.

A pesti egyetemen sok szerb fiatal tanult már a 18. sz. utolsó éveiben, mint pl. a nagy mecénás *Sava Tekelija*; a már szintén említett pesti szenátor és író *Jovan Muškatirović* (1743–1809); *Glgorije Trlajić* (1766–1842) író és költő, aki egyetemi tanár lett Oroszországban; valamint a szerb klasszicizmus legnagyobb alakja *Lukijan Mušicki* (1777–1837), a "szerb Horatius", Vitkovics Mihály barátja. (Mušickihoz Kazinczy Ferenc 1812-ben intézett egy már sokhelyt idézett levelet.) A 19. sz. első felében még több szerb ifjú végezte egyetemi tanulmányait Pesten. Ezek közül megemlíthetünk néhány nevesebbet: *Sava Mrkalj* (1783–1833) a szerb írásmód reformátora, Vuk St. Karadžić legkiemelkedőbb előfutára; *Jovan Berić – Berics János* (1786–1845) költő és pedagógiai művek szerzője, a m. tud. egyetem bölcséleti karának tagja, a gör. nem egyesült nemzeti iskolák főigazgatója¹⁷; *Dimitrije Davidović* (1789–1838), a Bécsben megjelenő első szerb napilap, a *Novine serbske* (1813–1821) szerkesztője¹⁸, *Georgije Magarašević* (1793–1830), a *Letopis* elindítója és első szerkesztője; *Jovan Sterija Popović* (1806–1856) író, költő, a szerb irodalom kiemelkedő egyénisége, kinek vígjátékait a szerb színházak még ma is rendszeresen előadják; *Jovan Stejić* (1803–1853) író, orvos, "egyike a legfontosabb magyarországi szerbeknek, akik a 'művelődést' átvitték Szerbiába" (Skerlić)¹⁹; *Jovan Hadžić-Svetić* (1799–1869) a szerb klasszicizmus neves költője, a *Szerb Matica* egyik alapítója és első elnöke és a szerbiai alaptörvények megalkotója; *Josip Pančić* (1814–1888) korának legjelentősebb szerb természettudósa és mások.

Az említetteken kívül sok más jelentős szerb egyéniség is tartózkodott hosszabb-rövidebb ideig Pest–Budán a múlt század első felében. Maga *Vuk Stefanović Karadžić* (1787–1864), a szerb nyelvi és irodalmi megújítási mozgalom vezéregyénisége is többször járt a két dunaparti magyar városban. Itt ismerkedett meg több neves szerb értelmiségivel, későbbi munkatársaival. Legjelentősebb pesti tartózkodása kétségtelenül az 1814. évi, amikor itt néhány hónap alatt elkészítette az első szerb nyelvtankönyvet *Pismenica serbskoga jezika* (A szerb nyelv nyelvtana) címmel *Luka Milovanov* pesti tanító hathatós, szakszerű segítségével.

A felsorolt ismertebb személyiségeken kívül éltek, illetve hosszabb ideig tartózkodtak Pest–Budán szerb kereskedők, iparosok, tisztviselők, diákok, parasztok, napszámosok. Többnyire a Tabánban és a pesti szerb templom körüli szűk utcákban laktak. Emléküket a pesti Szerb utca a mai napig őrzi.

Említettük, hogy a szerbek itt saját életmódjukat folytatták. Így megőrizték nyelvüket, vallásukat, s megtartották szokásaikat.

A továbbiakban a szerb kulturális múlt olyan eseményeivel foglalkozunk, melyek az egyetemes szerb kultur- és irodalomtörténet szempontjából sem elhanyagolhatók és a két dunapartí magyar városhoz kötődnek.

Szerb könyvek, sajtótermékek nyomtatása, kiadása és árúsítása.

A szerb irodalom fejlődése szempontjából igen jelentős az a körülmény, hogy a budai Egyetemi Nyomda, miután 1796-ban *Stefan Novaković* bécsi nyomdáját megvette, privilégiumot: szerzett cirillbetűs kiadványok nyomtatására. Ettől az időponttól kezdve, néhány évtizeden keresztül minden cirill betűvel írt könyv, folyóirat, almanach, naptár, tankönyv és újság szinte kizárólag ebben a nyomdában látott napvilágot. E tény jelentőségének súlyát akkor mérhetjük le valóban, ha tudatában vagyunk annak, hogy Belgrádban, de Ujvidéken is csak a múlt század harmincas éveiben kezdtek szerb nyomdák működni.

A budai Egyetemi Nyomda előjoga már önmagában is jelzi azt a fontos és nagy szerepet, melyet általában a szerb kultúra és különösen a szerb irodalom fejlődésében betöltött. Különösen, ha azt az el nem hanyagolható körülményt is szem előtt tartjuk, hogy a privilégium érvényességének ideje egybeesett azzal a korszakkal, amikor a szerbek nemzeti öntudata mindjobban erősödött, s amikor a saját nemzeti kultúra iránti igény és a saját nyelvű olvasmányok iránti követelmény napról napra fokozódott, fejlődött. 1778 és 1849 között kb. 600 szerb nyelvű kiadvány jelent meg az Egyetemi Nyomda gondozásában²⁰, ami abban az időben tekintélyes mennyiséget jelentett. Ezek között a szerb irodalom több jelentős alkotása, néhány kiemelkedő író műve is található. Így *Dositej Obradović* (1739–1811) a szerb felvilágosodás legnagyobb alakjának, és a szerb nyelvi és irodalmi reformküzdelmek élén álló *Vuk Stefanović Karadžić* néhány műve, továbbá *Djura Daničić* (1825–1882) Karadžić közvetlen munkatársának, a nyelvi és helyesírási reformok elméleti megalapozójának *Rat za srpski jezik i pravopis* (1847) (Harc a szerb nyelvért és helyesírásiért) c. alapvető tudományos munkája, valamint *Lukijan Mušickin* a szerb klasszicizmus élenjáró költőjének kötetei és *Jovan Sterija Popović* a korszak kiemelkedő drámaírójának számos alkotása.

A 18. sz. végén és a múlt század első felében, a szerb olvasóközönség nevelésének kezdeti időszakában, fontosabbak voltak azok a ma már szinte elfelejtett kalandos, érzélgős regények, elbeszélések, hőskötemények, bibliai legendák, melyek felkeltették a polgári, még inkább kispolgári elemek érdeklődését, s így nagy mértékben hozzájárultak az olvasás elterjedéséhez, az olvasási igény felébresztéséhez. Különösen kedveltek voltak az "édes stílusban" írt szentimentális regények a már említett *Milovan Vidaković* tollából, melyek sok kiadásban láttak napvilágot az Egyetemi Nyomdában. Ugyanitt kerültek kiadásra a szélesebb néprétegeknél mindig népszerű naptárok, az iskolai tankönyvek és idő-

szakos sajtótermékek is. Nem megalapozatlan tehát az az állítás, hogy a pesti egyetem nyomdájának termékei nem mindennapi jelentőségűek a szerb irodalom és kultúra fejlődésében.

Nem volt persze elegendő a könyveket kinyomni, ezeket el is kellett juttatni az olvasóhoz. Az akkori körülmények között ez nem volt könnyű, már a szállítási nehézségek miatt sem. Azonkívül a mai értelemben vett szerb könyvesboltok abban az időben még nem léteztek. Szerb könyvek, naptárok, folyóiratok eladásával foglalkozott ugyan néhány kereskedő, de ezt a tevékenységet inkább hazafias buzgalomból és nem üzleti megfontolásból végezték. Van egy adat 1830-ból (egy könyv hirdetési függelékében), mely szerint szerb könyveket Pesten *Josip Milovuk*, Újvidéken *Georgije Kirjaković*, Zimonyban *Mihailo M. Jovanović* és Belgrádban *Grigorije Vozarević* árúsított.²¹ Magyarországon tehát három helyen, Szerbiában pedig csak Belgrádban lehetett szerb kiadványokat vásárolni, bár 1841-ig Kragujevac volt a főváros, a szerbiai politikai, társadalmi, kulturális élet központja. Az említett kereskedők nem csupán könyvek eladásával foglalkoztak, hanem más árukat is tartottak.

A könyvterjesztésnek más, fontosabb formái is voltak. A legáltalánosabb az abban a korban nálunk is jól ismert prenumeráció volt. Ez a megjelenés előtti előfizetést jelentette, aminek két előnye volt: az előfizető a könyvet valamivel olcsóbban kapta és a neve a prenumeránsok listájára került, mely rendszerint a kiadvány vége felé található. Sokszor az utóbbi körülmény volt a fontosabb, mert az előfizető nevét teljes címével, foglalkozásával együtt így örökíthette meg. A prenumeránsok kétségtelen érdeme viszont, hogy sok könyv csak az ő anyagi segítségével jelenhetett meg. Az előfizetők névjegyzékéből megállapítható, hogy a szerb könyvek megjelenetésére a legtöbb áldozatot kereskedők hozták. Akadtak olyan üzletemberek is, akik egy-egy könyv kiadásának teljes költségét magukra vállalták. Ezen a téren persze a *Matica srpskának* is komoly érdemei vannak.

A pesti vásároknak is nagy szerepük volt a szerb kiadványok terjesztésében és a megjelentetési időpont meghatározásában. A mai ember talán nehezen tudja elképzelni, milyen óriási jelentőségük volt a pesti vásároknak a múlt század első felében és nemcsak gazdasági szempontból, hanem társadalmi és kulturális vonatkozásban is. A vásárookra nem csupán hatalmas mennyiségű áru érkezett szekéren, kocsin, hajón, nemcsak sok sátrort vertek, hanem óriási embertömeg is megjelent eladóként, vásárlóként, sétálóként. A pesti vásárok társadalmi eseménnyé is váltak, itt találkoztak a legkülönbözőbb osztályokhoz, rétegekhez tartozó emberek, barátok, ismerősök.²² Szerb kereskedők a legtávolabbi vidékekről is eljöttek egy-egy pesti vásárra, mert itt jó üzletet lehetett kötni. A vásáros kereskedők kocsiján viszonylag kényelmesen és biztonságosan lehetett utazni. Adatok vannak arra vonatkozólag, hogy *Vuk St. Karadžić* is többször járt pesti vásáron, ahol könyvritkaságokat igyekezett vásárolni, vagy arra vonatkozólag, hogy *Joakim Vujić* (1772–1847), a szerb színház atyja, itt próbálkozott egyik könyvének eladásával sátorról sátorra járva.²³ Az Egyetemi Nyomdában készült szerb kiadványok rendszerint egy-egy pesti vásár idejére jelentek meg, mert ilyenkor lehetett a könyveket, naptárokat, különböző időszaki kiadványokat a legjobban eladni, illetve a vidéki kereskedőkkel, vásárlókat az egyes szerb lakta vidékekre eljuttatni.

Egy idézet a *Matica srpska* 1846. évi közgyűléséről szóló tudósításból meggyőzően szemlélteti Pest város és a pesti vásárok jelentőségét a szerbek életében: "A vásári időszak összegyűjtötte a szerbeket a magyar királyság minden részéről. . . de a szomszédos Szerbiából és Boszniából is feltűnt néhány szerb ember, sőt magából Bulgáriából is érkezett a nép kulturális felemelkedésének egy-egy szerelmese. S ez a körülmény, hogy népünknek minden irányból jött fiai itt találkozhatnak, különösen Pesten, figyelmet érdemel, mert ez egyik helységben sem történik meg, ahol népünk él. Így tehát mintha maga a természet határozta volna meg, hogy Pest legyen irodalmunk központja, bár e városban az állandó szerb lakosság a tized részét sem teszi ki annak a számnak, mely egyes népünk által lakott nagyobb városokban található. . ." ²⁴

A pest-budai szerb sajtó.

Figyelemre méltó Pest–Buda szerepe a szerb sajtó történetében. Már említettük, hogy a *Letopis* (az első kötet címe *Serbska Letopis* volt) itt látott napvilágot 1825-ben, majd néhány évtizeden keresztül itt szerkesztették és az Egyetemi Nyomdában nyomták. A *Matica* Ujvidékre való áthelyezése óta ott szerkesztik és ott jelenik meg. A havonta megjelenő folyóirat mai címe *Letopis Matice srpske*.

A tudományos igényű és "magas" irodalmi szövegeket megjelentető *Letopis* nem elégithette ki a szélesebb olvasórétegek igényeit a múlt század harmincas, negyvenes éveiben, ezért *Teodor Pavlović* (1804–1854), a *Matica* titkára 1835-től 1847-ig egy szórakoztató, gazdagon illusztrált hetilapot adott ki Pesten *Serbski Narodni List* (Szerb Néplap) címmel és néhány év múlva ugyanitt a hetente többször megjelenő *Serbske Narodne Novine* (Szerb Népiújság) (1838–1848) című újságot. A szélesebb szerb városi, kisvárosi rétegek műveltségi szintje, nemzeti öntudata igényelte a saját nyelvén írt szórakoztató olvasmányokat és szívesen fogadta *Pavlović* jól szerkesztett, szépen illusztrált lapjait, melyek művelődési kérdésekkel is foglalkoztak és irodalmi szövegeknek is helyet biztosítottak. Rövidebb ideig való megjelenésük miatt is kisebb jelentőségűek a *Magazin za Hudožestvo i Modu* (Művészeti és Divat–magazin) (1838–1839) és a *Peštansko Budimski Skoroteča* (Pest–Budai Futár) (1842–1844), melyekben szintén található illusztrált irodalmi olvasmányok, hírek, tudósítások a kulturális életből. Említésre méltó még a *Serbska Pčela* (Szerb Méh) (1830–1841) c. gazdag tartalmú, évenként megjelenő almanach is. A fentiekből megállapítható, hogy Pest–Budának nem elhanyagolható helye van a szerb sajtótörténetben.

Pest–Buda jelentőségét a szerbek kulturális múltjában még több esemény is alátámasztja.

A szerb színházi élet kezdetei.

A magyarországi szerbek körében jelen volt, élt a régi haza tradíciója. Érdeklődéssel, együttérzéssel figyelték a szerbiai eseményeket, különösen az 1805-ös felkelés fejleményeit. Magától értetődik, hogy nagy jelentőségű esemény volt társadalmi és kulturális életünkben a török elleni szerb felkelés élén álló legendás hírű *Karadjordje* tetteiről szóló magyar dráma színrevitele a Rondellában 1812-ben. Egyedülálló élményt jelentett számukra, hogy *Balog István*: *Cserny György* c. vitézi játékában a kor legismertebb szerb szabadsághőse jelenik meg a színpadon harcostársaival együtt. A színpadi képet színesebbé tették, az élethűséget fokozták a parasztné csoportjai festői népviseletben. (A ruhákat erre az alkalomra a pesti szerb polgárok szerezték be.)²⁵ A nagy színházi élményt erősítette és megsokszorozta az a körülmény is, hogy a nagytehetségű, fiatal, de már népszerű *Széppataky Róza*, a későbbi *Déryné* szerb nyelven énekelt. (A híresszínésznő feltehetően magyaros kiejtéssel előadott szerb dalai voltak bizonyára az első szerb szavak, melyek igazi színpadról valaha is elhangzottak.) A közönségsikerről a művésznő visszaemlékezéseiben szeket mondja: "Volt dicsőség, volt tapsvihár, én még kis életemben olyat nem kaptam, de akkoriban még tán senkisésem. Volt minden dal végével főrázás, kihívások."²⁶ *Balog István* a darab színész-szerzője is részesült a nagy sikerből. A váci utcai jómódu szerb kereskedők gazdag ajándékokkal egészítették ki szerény tiszteletdíját, mint ahogyan erről *Balog* önéletrajzában részletesen beszámol.²⁷

Úgy látszik az a körülmény sem hatott zavarólag a szerb nézőkre, hogy a harcosok és parasztné magyar nyelven beszéltek a színpadon. A szerb nyelven előadott dalok sok mindenért kárpótolták őket. A színházlátogatók, tekintet nélkül nemzeti hovatarozásukra, nyilván lelkesedtek, tűzbe jöttek, mikor látták, hogy *Karadjordje* hős katonáival legyőzi a törököt és felszabadítja Belgrádot a magyarok és szerbek évszázados közös ellenségének hosszan tartó uralma alól. Az előadás bizonyára felejthetetlen élmény volt minden néző, de különösen a szerbek számára.

Az első szerb felkelés vezetőjéről szóló magyar színdarabot a hatóságok a bemutató után betiltották. (A bécsi kormány valószínűleg nem akarta Törökországhoz fűződő viszonyát rontani.) Később ismét színre vitték *Balog István* drámáját, s nemcsak magyarul, hanem szerb nyelven is. A darabot *Joakim Vujić* alkalmazta a szerb színpadra és 1843-ban könyvalakban is kiadta.

A *Cserny György* 1812-es bemutatója a magyar-szerb kultúrkapcsolatok történetében előkelő helyet foglal el, annál is inkább, mert ehhez az előadáshoz kapcsolódik a szerb színház történet egy még jelentősebb, korszakalkotó eseménye. Felbuzdulva a magyar szerbtárgyú színmű közönségsikerén az abban az időben Szentendrén tanítóskodó *Joakim Vujić* megszervezte az első nyilvános (nem iskolai) szerb színjelőadást, s ezért és további munkásságáért a "szerb színészet atyja" megtisztelő címet kapta az utókortól. Vujić szerb műkedvelő társulatával 1813-ban a pesti Rondellában mutatta be *Kotzebue* az akkori közkedvelt német szerző *Papagáj* c. művét, melyet ő maga alkalmazott a szerb színpadra *Kreštalica* címmel. A Pesten működő magyar társulat ehhez az előadáshoz

nemcsak a színházépületet, hanem a kellékeket is rendelkezésre bocsátotta és egyes szerből beszélő magyar színészek mint az említett *Balog István* és húga *Julianna* még szerepet is vállaltak a darabban.²⁸ A magyar és szerb színházi emberek baráti együttműködésének eredményeként került sor tehát Pesten az első, igazi színházi épületben, valódi színpadon megrendezett szerb nyelvű színelőadásra. A nagy színházi esemény időpontja nem véletlenül volt augusztus 12. (a Julián naptár szerint), illetve augusztus 24. (a Gergely féle naptár szerint) a pesti János-napi országos vásár idején, mikor a szerblakta területekről, a határon innen és a határon túlról is, tömegesen jöttek Pestre szerb kereskedők és kézművesek, eladók és vásárlók egyaránt. Pesti előadásának sikerét látva, *Vujić* nemsokára szülővárosában Baján, majd Szegeden, Újvidéken, Pancsován, Temesvárt és a szerbiai Kragujevácon is szervezett hasonló színházi estéket. A pesti előadás a Rondellában indítékul szolgált és lendületet adott a szerb színészet és színházi élet további fejlődéséhez.

A Matica srpska és a Tökölyanum megalapítása.

A szerb kultúr- és irodalomtörténetnek még az első színházi előadásnál is fontosabb eseménye kötődik Pest–Budához: a *Matica srpska* (Szerb Matica), az első szerb irodalmi, kulturális egyesület életre hívása 1826-ban.

A Bécsben megjelenő egyetlen szerb nyelvű újság 1822-ben megszűnt, így néhány évig egyetlen egy időszakai sajtótermék sem jelent meg szerb nyelven. Az irodalmi élet azonban mindinkább fejlődött, mind több lett a szerb értelmiségi és mind nyomasztóbb lett a szerb újság, a szerb folyóirat hiánya. Az úr betöltésére az újvidéki szerb gimnázium egyik tanára *Georgije Magarašević* vállalkozott. *Konstantin Kaulicij* újvidéki könyvkereskedő anyagi támogatásával 1825-ben kiadta és szerkesztette a negyedévenként megjelenő *Letopis* (Krónika) c. időszak kiadványt, melyet természetesen a budai Egyetemi Nyomdában nyomtak.

Konstantin Kaulicij azonban 1825 szeptemberében közhírré tette, hogy nem áll módjában a folyóiratot továbbra is támogatni. Ekkor öntudatos szerb polgárok elhatározták, megteszik a szükséges lépéseket abból a célból, hogy ne szűnjék meg az egyetlen időszakai szerb sajtótermék. Pest-budai kereskedők és a fiatal újvidéki jogi doktorjelölt *Jovan Hadžić-Svetić* összefogtak, hogy megmentsek a *Letopist* és ezért létrehozták a *Matica srpskát*. Az alapítók szeme előtt magyar példa, a Magyar Tudományos Akadémia megalapítása lebegett. Ezt a körülményt egy rövid idézet a *Letopis* 1826. évfolyamából (II.köt. 109–110) is alátámasztja: "Ó, nem kell példát a távolban keresnünk. Tekintsünk csak a magyarokra, milyen meleg szívvel segítik nyelvük művelőit, hogyan vetik közösen latba minden erejüket, hogy anyanyelvüket a hervadtságból a virágzásba, a sötétségből a világosságba, a feledésből a dicsőségbe vezessék, s milyen sikereket értek el már eddig is! — Utódaink majd boldogok lehetnek, ha mi is a magyarokat követjük . . ."

A *Szerb Matica* igen jelentős tényező a szerb kulturális és irodalmi múltban, de a jelenben is. 1864-ig Pesten működött, azóta Újvidéken fejt ki sokoldalú kulturális tevékenységét, s az irodalom és tudomány pártolásával korunkban is nagy érdemeket szerez, elsősorban tudományos művek és időszak kiadványok megjelentetésével.

A pesti korszak időszakának (1826–1864) fontosabb eseményei: a *Letopis* kiadása és szerkesztésének megszervezése, irodalmi alkotások kiadása, pályázatok kiírása és egyes művek díjazása. A jutalmazottak között található a szerb irodalom néhány nagy neve, mint *Djura Jakšić* és *Laza Kostić*. (*Jakšić*, aki a szerb romantika kiemelkedő festőjeként is jelentős, *Marastoni Jakab* pesti festészeti magániskolájában is tanult, míg *Kostić* mind a gimnáziumot, mind az egyetemet Budán, illetve Pesten végezte.)

Jelentős fejlemény a *Matica* életében a könyvtár megnyitása 1838-ban. A már régebben meglévő könyvállományra támaszkodva nyilvános könyvtárat hoztak létre és ez szépen gyarapodott adományokkal. 1842-ben *Platon Atanacković* (1788–1867) görögkeleti püspök, a *Matica* elnöke 787 kötetből álló könyvtárát ajándékozta az intézménynek, s a következő évben *Sava Tekelija* könyvei is ide kerültek Aradról. Ebben az időben ez a pesti könyvtár, a *Szerb Matica* könyvtára volt az egyetemes szerbség legnagyobb, leggazdagabb könyvgyűjteménye. (Megemlíthetjük, hogy *Bérczy Károly Puskin Anyeginjét*, melyből a még ma is megbecsült fordítását készítette, a *Matica* könyvtárából vette kölcsön. — Bérczynek a könyvtárhoz intézett köszönő levelét Újvidéken tették közzé.)²⁹

Tehetősebb szerb polgárok, nemesek különböző jótékony célú alapítványokat létesítettek és ezek kezelését, gondozását a *Maticára* bízta. Az alapítványok jövedelméből, illetve kamataiból jutalmazták az egyes irodalmi és tudományos műveket, biztosították egy-egy könyv kiadását és ösztöndíjakat írtak ki tehetséges, szegényebb sorsú szerb fiatalok tanulmányainak segítésére.³⁰

A *Tökölyanum* – *Tekelijanum*. Az 1838-as év nemcsak a *Matica* könyvtára megnyitása miatt fontos, hanem azért is, mert ekkor bízta *Sava Tekelija* legjelentősebb alapítványát a *Maticára*. A nagy szerb mecénás házat vett a mai Veress Pálné utcában, melyben az irodalmi-kulturális intézmény állandó helyiséget kapott, s melyben elhelyezést nyert az első szerb egyetemi diákokotthon a pesti egyetemen tanuló tehetséges, szegényes-rű szerb hallgatók számára. *Sava Tekelija* 1842-ben bekövetkezett halála után hatalmas vagyon szállt a diákokotthonra, mely nevében is alapítójának emlékére őrizte. Az egykori Magyarország szerb értelmiségének nagy része ebben az otthonban, a *Tekelijanum* – *Tökölyanumban* és a pesti egyetemen nevelkedett. Tanulmányaik befejezése után közülük sokan Szerbiába költöztek, hogy a magyar egyetemen nyert tudást és a pesti szerb diákokotthon szellemét, nemzetük, népük szolgálatába állítsák az anyaországban. Közéjük tartozik pl. *Jovan Djordjević* (1826–1900) az újvidéki Szerb Nemzeti Színház (1861) és a belgrádi Nemzeti Színház (1868) megalapítója, író, történész. A Veress Pálné utcai ház azáltal, hogy a *Maticának* és a *Tökölyanumnak* is helyet adott, a szerbek pesti szellemi és politikai központja lett. Itt rendezték meg az első szerb nyilvános hangversenyt 1838-ban,³¹ itt emlékeztek meg minden év januárjában, szent Száva napján a ház alapítójáról műsoros rendezvények keretében. A Pesten tartózkodó fiatal szerbek irodalmi összejeveteleiket is a *Tökölyanumban* rendezték. Jelentős volt a fiatalok *Preodnica* (Előrs) nevű irodalmi egyesülete a hatvanas években, mikor a jeles költő, Petőfi, Arany, Madách ismert fordítója *Jovan Jovanović Zmaj* (1833–1904) irányította működését. Ebben a házban alapította *Svetozar Miletić* (1826–1901) a neves magyarországi szerb politikus 1866-ban a *Zastava* (Lobogó) c. lapját, mely 1867-től az első világháborúig Újvidéken jelent meg és nagy szerepet játszott a magyarországi szerbek politikai életében.

A rövid áttekintés is érzékelteti a *Matica srpska* fontosságát a magyarországi szerbek szellemi életében. Ennek a társaságnak, az első szerb tudományos és irodalmi egyesülésnek hatása érezhető volt azonban az országhatáron túl is, elsősorban Szerbiában, mert majdnem két évtizeden keresztül a pesti intézmény volt az egyetemes szerbség egyetlen ilyen szervezete. Belgrádban csak 1842-ben alapították a *Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia* elődjét, a *Društvo Srbske Slovesnosti*-t (Szerb Irodalmi és Tudományos Társaságot), s ettől az időponttól kezdve ez a társulat irányította a Száván túli szerbek tudományos és irodalmi életét. (Említésre méltó az a körülmény, hogy a tudós társaság első tagjai szinte kizárólag Magyarországon születtek és tanulmányukat Magyarországon végzett tudósok és írók voltak.) A *Matica srpska* hatásának kisugárzása nem korlátozódott csak a szerb nyelvterületre, hanem érezhető volt több szláv nemzet kulturális és nemzeti fejlődésében is. A pesti szerb intézmény példájára keletkezett az évek folyamán a horvát, dalmát, szlovén, cseh, szlovák és szorb *Matica*.

A fentiekből jól érzékelhető, milyen fontos és nagy szerepe, jelentősége van Pest—Budának az egyetemes szerbség kulturális és irodalmi fejlődésében. Említésre méltó még egy nem mindennapi esemény, mely egyedülálló a szerb irodalomtörténetben és Budán játszódott le 1838-ban.

A koszorús költő.

Sima Milutinović Sarajlija (1791—1847) saját korában hírneves poéta volt. Költeményeit zavaros keverék nyelven írta és verseinek megértését még egyéni, szokatlan szóalkotásokkal, homályos allegóriákkal és metaforákkal, érthetetlen költői képekkel nehezítette. Valószínűleg éppen műveinek homályos, zavaros volta alapozta meg költői hírnevét. Így lett a "mély" és "nagy" költő, akit közönséges halandók képtelenek voltak megérteni. Hírneve Európában is elterjedt, még *Goethe* is fogadta szerb költőtársát és *Miczkiewicz* is megemlékezett róla párizsi egyetemi előadásában.

Sima Milutinović Sarajlija mind költészetével, mind külső megjelenésével rendkívüli jelenség volt. Ezt a nyugtalan természetű, izgatott, szinte állandó ekstázisban lévő fantasztát és csavargót 1830 és 1850 között a legnagyobb szerb költőnek tartották. "Egy ilyen különös ember, aki szokatlanul élt, szokatlanul öltözködött, szokatlanul beszélt és írt, aki annyira különbözött a többi embertől és a többi írótól tetszett a fiatal nemzedéknek, akik benne látták a zseniális költőt." (Skerlić)³²

Nem csoda tehát, hogy a Pesten tanuló szerb diákok, kihasználva *Milutinović Sarajlija* hosszabb budai tartózkodását (a még ma is álló Aranyszarvas házban lakott), egy korai nyári reggelen, napkeltekor felmentek vele a Sas-hegyre és megkoszorúzták szerb "poeta laureatus"-szá. Ez egyedülálló jelenség a szerb irodalomtörténetben! Az esetről visszaemlékezéseikben *Jovan Subotić* és *Jakov Ignjatović* (1822—1889) szerb írók, akik diákként résztvettek a sashegyi költészet melletti demonstrációban, részletesen beszámolnak.³³ Hogy ez milyen nagy esemény volt, jelzi az a körülmény is, hogy a korabeli szerb sajtó is írt a költő megkoronázásáról, mint az egyetemes szerbség irodalmi életének jelentős eseményéről.³⁴

Hogy a fenti ünnepélyes aktusra éppen a budai Sas-hegyen került sor, magától értődő, mert abban az időben Pesten és Budán sok olyan szerb diák és egyetemi hallgató tartózkodott, akik fiatalos hévvel lelkesedtek a szerb költészetért, és a legnagyobbnak tartott szerb költőért, s akkor, 1838-ban egyetlen másik városban sem volt együtt annyi művelt ifjú szerb, mint Pest–Budán.³⁵

Röviden összefoglalom a mondottakat: az egykori Pest–Budának nagyon nagy jelentősége van a szerb kultúra és irodalom történetében. Itt jelent meg kb. 600 szerb nyelvű kiadvány a múlt század első felében, s ezeket elsősorban a híres pesti országos vásárokon árulták. Itt, a pesti Rondellában rendezték meg 1813-ban az első nyilvános szerb színelőadást. Itt székelt 1826 és 1864 között az első szerb irodalmi és tudományos egyesület, a *Matica srpska*, mely abban a korban a leggazdagabb szerb könyvtárral is rendelkezett. A pesti egyetemen számos szerb fiatal végezte egyetemi tanulmányait, itt működött a *Tökölyanum*, az első és abban az időben egyedüli szerb egyetemi diákkotthon. Itt rendezték meg 1838-ban a legelső szerb hangversenyt és ugyanebben az évben avatták fel lelkes szerb ifjak első és egyetlen koszorús költőjüket a Sas-hegyen.

Nem mindennapi eset, hogy egy az országhatárokon túli város több mint fél évszázadon keresztül egy egész nemzet szellemi központja legyen, mint Pest–Buda a szerbek történetében.

RÖVIDÍTÉSEK

<i>Davidov</i>	1973	<i>D. Davidov</i> : Ikone srpskih crkava u Madjarskoj. Novi Sad 1973.
<i>Käfer</i>	1977	<i>Käfer I.</i> : Az Egyetemi Nyomda négyszáz éve. Budapest 1977.
<i>Madzsar</i>	1965	<i>Madzsar I.</i> : Az elemi oktatás fővárosunkban a törökök kiűzése után. Száz 99 (1965) 38; 46.
<i>Pavić</i>	1970	<i>M. Pavić</i> : Istorija srpske književnosti baroknog doba. Beograd 1970.
<i>Popović</i>	1952	<i>D.J. Popović</i> : Srbi u Budimu od 1690–1740. Beograd 1952.
<i>Schams</i>	1822	<i>F. Schams</i> : Vollständige Beschreibung der königl. freyen Stadt Ofen in Ungarn. Ofen 1822.
<i>Skerlić</i>	1953	<i>J. Skerlić</i> : Istorija nove srpske književnosti. Beograd 1953. ³
<i>Tekelija</i>	1966	<i>S. Tekelija</i> : Opisanije života. Beograd 1966.
<i>Vitković</i>	1872	<i>G. Vitković</i> : Spomenici iz Budimskog i Peštanskog arhiva II. Beograd 1872.

JEGYZETEK

1. *Käfer* 1977. Táblázatok a kötet végén.
2. *S. Novaković*: Srpska knjiga, njeni prodavci i čitaoci u XIX. veku. Beograd 1900. 39.
3. *Skerlić* 1953, 7.
4. *Nagy L.*: Rácok Budán és Pesten (1686–1803). Tanulmányok XIII.86.
Popović 1952, 139–140.
5. *Vitković* 1872, 361–364.
6. *Vitković* 1872, 160–162. — *Madzsar* 1965, 38.
7. *Schams* 1822, 313.
8. *Schams* 1822, 313. — *Madzsar* 1965, 46.
9. *Tekelija* 1966, 72.
10. Bp. Tört. III.412.
11. *Pavić* 1970, 54; 237.
12. *Pavić* 1970, 306.
13. *Davidov* 1973, 74–80.
14. *Popović* 1952, 376.
15. *Davidov* 1973, 10.
16. *Tekelija* 1966, 138.
17. *Szinnyei J.*: Magyar írók élete és munkái. I. Budapest 1891.944.
18. Egy jellemző adat: az újság legtöbb előfizetője 1816-ban Pesten volt, 16 fő, míg egész Szerbiában 5 előfizetője volt a lapnak.
19. *Skerlić* 1953, 178.
20. *Käfer* 1977, Táblázatok.
21. *V. Čokrljan*: Hudožestvo otrratiti bolesti. Budin 1830. 160.
22. *Tonelli S.*: Nagypáink Pest–Budája. Budapest 1944. 175;
J. v. Csaplovics: Gemälde von Ungarn II. Budapest 1829.251.
23. Vukova prepiska (*V. St. Karadžić* levelezése) Beograd I. 154;
317–318; 495; IV. 199; V. 234; 361; 564.
24. Letopis 1846. 85.
25. *M. Tomandl*: Srpsko pozorište u Vojvodini I (1736–1868). Novi Sad 1953. 40.
26. *Déryné* emlékezései I. Budapest 1955. 132.
27. *Balogh I.*: Egy agg magyar színész életéből. Makó 1927. 72–82.
28. *J. Vujić*: Kreštalica. Budin 1814. Predislovije (Előszó).
29. Gradja za istoriju Biblioteke Matice srpske II/1. Novi Sad 1965. 36.
30. A Szerb Maticáról bő irodalom van. A legfontosabb: *Ž. Milisavac*: Matica srpska. 1826–1964. Novi Sad 1965. 312 és I. 1826–1864. 1986.
31. Srbska novina ili Magazin za hudožestvo i modu 1 (1838) 31.
32. *Skerlić* 1953, 150.
33. Život dra *Jovana Subotića*. Avtobiografija II. Novi Sad 1902. 67.
J. Ignjatović: Tri srpska spisatelja, In: Članci. Novi Sad 1951. 226–227
34. Srbska novina 1838. 54.
35. A pesti 1838-as árvíz okozta megdöbbentő élményről Sima Milutinović Sarajlija verset írt, melyet csak 1969-ben hoztak nyilvánosságra. — *V. Vojvodić*: Pesma Sime Milutinovića Sarajlije o poplavi Pešte 1838. godine. In: Godišnjak 12/1 (1969). 139–151.

PEST-OFEN – EIN KULTURZENTRUM DER SERBEN

Die serbische Bevölkerung Ungarns hat sich nach der „großen Auswanderung“ im Jahre 1690 vermehrt und sich daselbst auch in wirtschaftlicher und kultureller Hinsicht schnell entwickelt. So wurde Pest und Ofen gegen Ende des 18. und in der ersten Hälfte des 19. Jh. – parallel mit der hiesigen ungarischen Entwicklung – der geistige und literarische Mittelpunkt der Serben überhaupt. In Ungarn waren damals sowohl die materiellen als auch die gesellschaftlichen Verhältnisse günstiger als im Mutterland auf der Balkanhalbinsel, wo die erfolgreichen Kämpfe gegen die Türken erst Anfang des 19. Jh. begonnen hatten.

Die Serben lebten in Pest-Ofen ihr eigenes gesellschaftliches und kulturelles Leben, vor allem im Rahmen der griechisch-orientalischen Kirchengemeinden. Die Ofner Vorstadt Tabán war im 18. Jh. die größte serbische Siedlung, und da lag auch die Amtsgewalt im Ortsrat in den Händen der Serben. Hier hatten sie ihre eigene Schule, und hier betätigten sich auch ihre eigenen Zünfte. Eine serbische Schule gab es freilich auch in Pest. Im städtischen Rat von Ofen und Pest vertrat je ein Senator (Ratsherr) serbischer Nationalität die Interessen der Serben. Der namhafteste unter ihnen war *Jovan Muškatirović* (1743(?)–1809), der erste serbische Advokat, der bekannte Schriftsteller der Aufklärung.

Bei den Serben in Ungarn entwickelte sich zu dieser Zeit außer dem serbischen nationalen Bewußtsein auch ein sich ans Ungarland knüpfender „hungarus“-Patriotismus. So waren z. B. der erwähnte *Muskatirović*, *Mihailo Vitković* (*Vitkovics Mihály*) und andere gleichzeitig gute Serben und gute ungarische Patrioten.

Die Pester Universität spielte eine bestimmende Rolle bei der Herausbildung der serbischen Intelligenz. Eine Anzahl von Dichtern und Schriftstellern, die sich später einen Namen gemacht haben, machten ihre Studien an der ungarischen Universität. Öfters weilte auch der in Serbien geborene und hauptsächlich in Wien lebende große Reformator der serbischen Sprache und Literatur *Vuk Stefanović Karadžić* in Pest und Ofen. Sein fundamentales grammatisches Werk hat er 1814 hier geschrieben, und bei dieser Arbeit war ihm der gebildete Pester Lehrer *Luka Milovanov* zur Hilfe.

Die ungarländischen Serben verfolgten natürlich mit großer Aufmerksamkeit und Mitgefühl die Befreiungskämpfe gegen die Türken im Mutterland. Darum machte das 1812 aufgeführte ungarische Drama *Cserny György* von *István Balog* einen großen Eindruck auf sie, da der Hauptheld des Stücks, Karadžorđe (Karadjordje), der Führer des

ersten serbischen Aufstands war. Bei der Premiere sang die bekannte ungarische Schauspielerin Frau *Déry* auch in serbischer Sprache. Offensichtlich bewog der Erfolg dieser Vorstellung den in Baja (Südungarn) geborenen *Joakim Vujić* (1772–1847), „den Vater des serbischen Theaters“, im August 1813 die erste öffentliche Theatervorstellung im Pester ungarischen Theater zu organisieren. Diese bedeutende Begebenheit in der Geschichte des serbischen Theaters konnte als Resultat der Zusammenarbeit von serbischen und ungarischen Theaterleuten verwirklicht werden. Das ungarische Ensemble stellte nicht nur den Saal zur Verfügung, sondern auch die nötigen Theaterrequisiten, und einige serbisch sprechende ungarische Schauspieler übernahmen auch je eine Rolle in dem Stück.

Es ist kein Zufall, daß *Vujić* die Theatervorstellung zur Zeit des Pester Johannesmarktes veranstaltete, da die Jahrmärkte in Pest immer von vielen serbischen Kaufleuten besucht wurden, auch von solchen, die außerhalb der Grenzen Ungarns lebten. Auf den Pester Märkten wurden auch die in der Universitätsdruckerei herausgebrachten serbischen Bücher, Kalender usw. feilgeboten, und von hier wurden dieselben in die von Serben bewohnten Gebiete gebracht. (In den ersten Jahrzehnten des 19. Jh. wurden die serbischen Bücher und Zeitschriften fast ausschließlich in der Universitätsdruckerei zu Ofen gedruckt.) Auf die Bedeutung von Pest und der hiesigen Jahrmärkte im Leben der Serben weist auch eine ausführliche Meldung über die Vollversammlung der *Matica srpska* in Jahre 1846 hin.

Die *Matica srpska* – die erste literarische und wissenschaftliche Gesellschaft der Serben, die auch noch heute in Neusatz (Novi Sad) eine rege Tätigkeit entfaltet – wurde 1826 in Pest nach dem Vorbild der Ungarischen Akademie der Wissenschaften gegründet. Dasselbst kam auch das erste serbische Studentenheim *Tekelijanum* im Jahre 1838 zustande, das den ärmeren serbischen Jünglingen ermöglichte, ihre Studien an der ungarischen Universität zu betreiben. Hier wurde das erste serbische Konzert veranstaltet. Die Bibliothek der *Matica* war damals die größte serbische öffentliche Bücherei. In Ofen wurde 1838 *Sima Milutinović Sarajlija* zum ersten Laureatus der serbischen Dichtkunst gekrönt.

Aus den obigen Angaben ist ersichtlich, was für eine große Bedeutung Pest und Ofen bei der literarischen und kulturellen Entwicklung der Serben zu der Zeit hatte, als sich in Serbien – infolge der fünf Jahrhunderte dauernden türkischen Unterjochung – das kulturelle Leben erst zu entfalten begann und so die serbische nationale Kultur und Literatur fast gänzlich über die Grenzen hinaus, ins damalige Ungarn verdrängt wurde.

KISS JÓZSEF

TÓTH GÁSPÁR, PETŐFI „MECÉNÁSA”

Egy jeles polgári magyar szabómester a reformkorban és a forradalomban

A reformkor mintegy harmadfél évtizede (1825–1848) a polgári átalakulás és a tőle elválaszthatatlan nemzeti függetlenségi törekvések időszaka történelmünkben. A társadalomnak majdnem minden rétege mozgásba jött, s az ország kiszolgáltatott állapotának felszámolása, nemzeti önállóságunk kivívása, a polgárosodás feltételeinek megteremtése érdekében a közeledés és együttműködés lehetőségeit kereste. A nemzetté válás folyamata korántsem volt egyenletes és zavartalan: kívülről (felülről) jövő beavatkozások és súlyos belső ellentétek akadályozták; egészében mégis feltartóztathatatlannul nőtt, áradt, széleseedett, – a gazdaság, a társadalom életében, a politika, a közművelődés és az irodalom területén egyaránt. E folyamatban szerephez jutott a viszonylag kis létszámú, de a technikai fejlődés, a közlekedési lehetőségek, az ismeretszerzés és a kulturális haladás szempontjából a paraszti tömegeknél és a vidéki birtokos nemesség többségénél előnyösebb helyzetben levő városi polgárság, kivált az 1820-as évektől kezdve mind gyorsabb ütemben magyarosodó s az ország gazdasági és szellemi központjává fejlődő Pest vagyonos, polgárjoggal rendelkező nagy- és kisvállalkozó, iparos és kereskedő foglalkozású rétege is. Fontos nemzeti intézmények létesültek itt ebben az időszakban: a Magyar Tudományos Akadémia (1825), a Nemzeti Színház (1837; 1840-ig Pesti Magyar Színház nevet viselt), a Magyar Nemzeti Múzeum (1836–1847 között épült) stb.; s különféle egyesületek, társulatok kezdték meg munkájukat, hogy a nemzetté válás–polgárosodás folyamatát meggyorsítsák és kiszélesítsék: a Nemzeti Kaszinó (1827) s a nyomában alakult vidéki kaszinók, a Magyar Gazdasági Egyesület (1830), Kisfaludy-Társaság (1836), Műegylet (1839), Nemzeti Kör (1841), Iparegylet (1841), Természettudományi Társulat (1841), Magyar Kereskedelmi Társaság (1844) stb., stb. (1844-ben még Agarász Egylet is alakult!).

A társulás jellegzetesen polgári eszméje úgyszólván divatba jött, s az élet minden területét áthatotta: egyesületi alapszabályok készültek s jelentek meg a tagok egyre gyarapodó névsora kíséretében; időnként újraválasztották a vezetőség és az „igazgató-választmány” tagjait; a rendszeresen összehívott közgyűléseken és választmányi üléseken javaslatok hangzottak el, élénk viták, eszmecserék folytak és különféle üdvös, nemzeti érdekű határozatok születtek. Ezeknek a szövegét gondosan vezetett és hitelesített jegyzőkönyvek vaskos kötetekre terjedő sorozata őrizte meg. Kiváló szónokok, politikusok, államférfiak nevelődtek ezeken az egyesületi üléseken, s kerültek később felelős vezető posztokra, vagy egyéb fontos szerephez jutottak a forradalom évében, ill. a szabadságharc idején.